

תולדות השראת שכינה (ב) /

אדם הראשון והמקדש – בריאת האדם וקרבנו

וגם לדברי האומר צבר עפרו מכל האדמה, כך פירושו: לפי שמקום שנאמר בו 'מזבח אדמה תעשה לי' שם אבן שתיה ומשם הושתת כל העולם, והעפר אשר לוקח ממרכז העולם – דומה כאילו צבר עפרו מכל העולם (כלי יקר בראשית ג', כג).

כלומר: נקודת המקור קשורה לקצוות – לעולם כולו – ומבטאת אותם.

ב. ממקום המזבח לגן עדן ובחזרה

ראינו לעיל כי על המילים "מן האדמה" דרשו חז"ל שהאדם נברא ממקום המזבח, דהיינו: ממזרח למקום מבנה המקדש. התורה ממשיכה:

וַיִּצַר ה' אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם אֶת הָאָדָם עֵפֶר מִן הָאֲדָמָה וַיִּפַּח בְּאָפָיו נְשֵׁמַת חַיִּים וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה. וַיִּטַּע ה' אֶל־לְהִים גֵּן בְּעֵדֶן מִקְדָּם וַיִּשֶׂם שָׁם אֶת הָאָדָם אֲשֶׁר יָצָר (בראשית ב', ז-ח).

מהכתוב עולה שהאדם לא נברא בגן עדן, אלא הובא אליו ממקום בריאתו, כנראה בסמוך (וכן כתבו רד"ק וחזקוני על אתר).⁴ כך משמע גם ממה שנאמר בגירוש האדם מגן עדן:

וַיִּשְׁלַחְהוּ ה' אֱלֹהִים מִגֵּן עֵדֶן לְעַבְדָּה אֶת הָאֲדָמָה אֲשֶׁר לָקַח מִשָּׁם (שם ג', כג).

וכך מתואר מהלך הדברים בפרקי דרבי אליעזר:

חבה יתירה חבב הקב"ה לאדם הראשון שבראו ממקום טהור וקדוש, ומאיזה מקום לקחו ממקום בית המקדש, והכניסו לאפדנו שנאמר 'ויקח ה' א-להים את האדם ויניחהו בגן עדן לעבדה ולשמרה' (פרקי דרבי אליעזר פרק יב).

'ויגרש את האדם' (בראשית ג', כד) – גורש ויצא מגן עדן וישב לו בהר המוריה, ששער גן עדן סמוך להר המוריה, משם לקחו ולשם החזירו... שנאמר 'לעבוד את האדמה אשר לוקח משם' (שם פרק כ).⁵

בשיעור הקודם עסקנו ביחס בין בריאת העולם למקדש. בשיעור זה נבחן את בריאת האדם, שאף היא מהר המוריה, ממקום המזבח.

א. בריאת האדם ממקום המזבח

וַיִּצַר ה' אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם עֵפֶר מִן הָאֲדָמָה (בראשית ב', ז).

'מן האדמה' – רבי ברכיה ורבי חלבו בשם רבי שמואל בר נחמן אמרו: ממקום כפרתו נברא, היך מה דאת אמר 'מזבח אדמה תעשה לי' (שמות כ', כ). אמר הקב"ה: הרי אני בורא אותו ממקום כפרתו, והלואי יעמוד (בראשית רבה יד ח).

אמר ר' יודה בן פזי: מלא תרווד אחד נטל הקב"ה ממקום המזבח וברא בו אדם הראשון. אמר: הלואי יברא ממקום המזבח ותהא לו עמידה. הדא הוא דכתיב 'וייצר ה' א-להים את האדם עפר מן האדמה' וכתוב 'מזבח אדמה תעשה לי': מה 'אדמה' שנאמר להלן מזבח, אף כאן מזבח (ירושלמי נזיר פ"ז ה"ב).

במקביל לעולם, שנברא מאבן השתייה שבקודש הקודשים, נברא האדם ממקום המזבח.¹ משמעות הבריאה ממקום המזבח היא שהאדם, קרוץ חומר ובעל חולשות, נברא ממקום "מזבח אדמה", שבו יוכל לתקן את החלק 'האדמתי' שבו ולכפר על מעשיו. דבר זה נותן לאדם תקווה ואחרית: למרות חולשותיו, יודע האדם הנברא כי ביכולתו לתקן ולכפר, ולעמוד אף לעתיד.

היבט שני של הבריאה ממקום המזבח הוא שהאדם נברא ממקום טהור וקדוש (פרקי דרבי אליעזר פרק יב), כלומר: תחילתו ממצייאות שלמה – בלא חיסרון, בלא טומאה ובלא חולין.

דעה אחרת מביא רש"י על בראשית ב', ז (על פי תנחומא פקודי ג):

צבר עפרו מכל האדמה מארבע רוחות, שכל מקום שימות שם תהא קולטתו לקבורה.

עם זאת, הזוהר² והתרגום המיוחס ליונתן בן עוזיאל³ מביאים את שתי הדעות בחדא מחתא. ומיישב הכלי יקר:

4 חזקוני מרחיב ומוסיף על משמעות הדבר: "אבל תחלת ברייתו לא היתה משם, שאילו נברא בגן עדן ועמידתו שם יהיה סבור שכל העולם כך הוא, אבל בראו מן החוץ וראה כל העולם מלא קוצים וברקנים, ואחר כך הכניסו לגן עדן מקום מובחר".

5 וראה גם התרגום המיוחס ליונתן בן עוזיאל בבראשית ב', ז, טו וג', כג: "ודבר עפרא מאתר בית מקדשא ומארבעת רוחי עלמא... ודבר ה' א-להים ית אדם מן טור פולחנא אתר דאתבריא מתמן ואשריה בגינוניתא דעדן... ותרכיה ה' א-להים מגנתא דעדן ואזל ויתבי בטור מוריה" [תרגום: וייקח עפר ממקום בית המקדש ומארבע רוחות העולם... ויקח ה' א-לוהים את האדם מהר המוריה, מקום שנברא משם, ויניחהו בגן עדן... ויגרשהו ה' א-לוהים מגן עדן וישב בהר המוריה].

1 הקבלה זו קשורה במהותה לשתי מטרות העל של המקדש – השראת שכינה ועבודת האדם את הקב"ה בביתו: שכינה שורה בעולם מאבן השתייה, ועבודת האדם – ממקום המזבח. וכפי שראינו בשיעור 5.

2 בראשית קל ע"א: "תא חזי כד ברא קודשא בריך הוא לאדם נטל עפריה מאתר דמקדשא ובנה גופיה מארבע סטרין דעלמא" [תרגום: בוא וראה, כאשר ברא הקב"ה את האדם נטל עפרו ממקום המקדש ובנה את גופו מארבע רוחות העולם].

3 ראה הערה 5.

ובמדרש:

‘ויבן נח מזבח לה’ (בראשית ח', כ) ... ר' אליעזר בן יעקב אומר: על מזבח הגדול שבירושלים, ששם הקריב אדם הראשון שנאמר 'ותיטב לה' משורר פר מקרין מפריס' (תהילים ס"ט, לב) (בראשית רבה לד ט).

הפסוק המצוטט בסוף מדרש זה מכוון למדרשו של רב יהודה כי "שור שהקריב אדם הראשון, קרן אחת היתה לו במצחו, שנאמר 'ותיטב לה' משורר פר מקרין מפריס" (שבת כח ע"ב; עבודה זרה ח ע"א (בשם שמואל); חולין ס ע"א).⁸ הכתוב אינו מפרט אימתי הקריב אדם הראשון את קרבנו, איזה קרבן היה זה, באילו נסיבות הוקרב ולשם מה. הערתו של התרגום המיוחס ליונתן בן עוזיאל (בראשית ח', כ) כי אדם בנה את המזבח כאשר שולח מגן ערן בגלל חטאו תואמת את מהותו של המזבח כמקום תיקון וכפרה ואת דברי חז"ל "ממקום כפרתו נברא", ומרמזת על מהות הקרבן וצביונו.⁹

הווה אומר: כבר בבריאה מתחילה דרך התיקון של האדם והתקרבותו לא-לוהיו על ידי עבודת הקרבנות, המקיימת את העולם (אבות פ"א מ"ב). בראשית הבריאה מתחיל גם הקשר בין האדם לבורא, שתכליתו לקרב ולהעלות את האדם עצמו, ואת העולם כולו עמו, חזרה אל מקורו, וכבר בשלב בראשיתי זה מתבטאת סגולת הר המוריה במעשי האדם – בבניית המזבח ובהקרבת הקרבן. אכן, המדרש רואה בעבודת הקרבנות את ייעודו הראשון של האדם, מרגע שהושם בגן ערן:

דבר אחר: 'לעבדה ולשמרה' (בראשית ב', טו) – אלו הקרבנות, שנאמר 'תעבדון את הא-להים' (שמות ג', יב), וכתוב 'תשמרו להקריב לי במועדו' (במדבר כ"ח, ב) (בראשית רבה טז ד).

וראה גם במדבר רבה ד ח, שם מצוין אדם כראשון בשלשלת כהונה, הממשיכה באבות העולם, ומגיעה בסופו של דבר עד שבט לוי.¹⁰

העולה מכל זאת, שהאדם נברא ממקום המזבח שבהר המוריה, נלקח משם לגן עדן (הסמוך להר המוריה), ולאחר שחטא גורש בחזרה להר המוריה, למקום שנברא ממנו, לעבוד את האדמה אשר לוקח משם.

מהלך זה תואם את דברי המדרש "ממקום כפרתו נברא". האדם מוחזר למקום המזבח: משם נברא, ומשם עליו לתקן את חטאו. נמצא שמקום הבריאה הוא גם מקום התיקון; האדם נברא מן המקום שיש בו פוטנציאל לתיקון עצמי.⁶ וכדברי הכלי יקר (בראשית ג', כג):

הקב"ה בראו ממקום כפרתו... והוא הר המוריה אשר שלחו שם ה' לעבוד את האדמה ולבנות ממנה מזבח אדמה ויקריב עליו קרבן לכפר עליו, ויען כי לוקח מאותה אדמה, והוא שער שעבר בו, כי האדמה נתנה בו חומר עב וגס אשר בסבתו נפל על החטא... על כן במקום שגרם החטא שם תהיה כפרתו, כי המקום ההוא, דהיינו אותה אדמה, גרמה לו לחטוא, על כן האדמה היא חייבת לעזור לו אל הכפרה על ידי שיעבוד אותה לעשות ממנה מזבח להקריב עליו פר מקרין מפריס.

ג. אדם הראשון בונה מזבח ומקריב

אף שבכתובים אין לכך כל רמז, מעידים כמה מקורות על מסורת לפיה בנה אדם הראשון בהר המוריה מזבח לה' והקריב עליו, כדברי הרמב"ם:

המזבח מקומו מכוון ביותר, ואין משנין אותו ממקומו לעולם... ומסורת ביד הכל שהמקום שבנה בו דוד ושלמה המזבח בגורן ארונה הוא המקום שבנה בו אברהם המזבח ועקד עליו יצחק, והוא המקום שבנה בו נח כשיצא מן התיבה, והוא המזבח שהקריב עליו קין והבל, ובו הקריב אדם הראשון קרבן כשנברא, ומשם נברא, אמרו חכמים: אדם ממקום כפרתו נברא (הלכות בית הבחירה פ"ב הלכות א-ב).⁷

הקודשים, את המקום המיוחד שבמקדש, ודווקא המזבח, "מקומו מכוון ביותר, ואין משנין אותו ממקומו לעולם".

8 ומעניין שהאדם מקריב שור, אף שהוא עצמו לא הותר באכילת בשר.

9 וכך כתב הרב מקובר בספרו הנזכר בהערה (עמ' 16): "יש לציין כי פרו של הכהן הגדול הקרב ביום הכיפורים הנו בבחינת המשך הכפרה על חטאו של אדם הראשון. כך גם הזאת הדם בקדש הקדשים הנעשית באותו היום, שעניינה כפרה על חטאו של אדם הראשון, שגרם לנפילת העולם כולו. חז"ל גם מתארים כי אדם הראשון הקריב קרבן זה כחרטה לאחר שראה את רדת הליל, וחשש שהעולם נחרב בשל חטאו, ועם עלות השחר הקריב קרבן תודה לה'".

10 "אדם הראשון היה בכורו של עולם, וכיון שקריב קרבנו שנה' 'ותיטב לה' משורר פר מקרין מפריס' (תהילים ס"ט, לב) לבש בגדי כהונה גדולה... כיון שמת אדם מסרן לשת. שת מסרן למתושלח. כיון שמת מתושלח מסרן לנח, עמד נח והקריב קרבן שנאמר 'ויקח מכל הבהמה הטהורה' וגו' (שם ח', כ). מת נח ומסרן לשם... ותדע לך ששם היה מקריב שנאמר 'ומלכי צדק מלך שלם' וגו' (שם י"ד, יח)... מפני שהיה מקריב בכהנים. מת שם ומסרה לאברהם... והקריב, שנאמר 'ויעלהו לעולה תחת בנו' (שם כ"ב, ג). מת אברהם ומסרה ליצחק. עמד יצחק ומסרה ליעקב... כיון שלקח יעקב את הבכורה התחיל מקריב שנאמר 'ויאמר א-להים אל יעקב קום עלה בית אל וגו' ועשה שם מזבח" וגו' (בראשית ל"ה, א). וכן בשעה שהקריב משה בסיני הבכורות הן הקריבו שנאמר 'וישלח את נערי בני

6 אפשרות נוספת מביא הרב מקובר בספרו אורו של מקדש, ירושלים תשס"ה, חלק ב עמ' 15. בהמשך לפירוש רש"י כי "וישכן מקדם לגן עדן" (בראשית ג', כד) היינו "במזרחו של גן עדן חוץ לגן", מעלה הרב מקובר את האפשרות שיש זהות גמורה בין מקום המקדש עצמו לגן עדן, והאדם גורש מזרחה משם, אל מקום המזבח, שממנו נברא ושם תיקונו. והוא מסיים כי משמעות העניין כדברי חז"ל ש"שכינה במערב" (בבא בתרא כה ע"א-ע"ב) – ואנו נמצאים במזרח, ופונים לעבר הצד האפל של העולם להאירו. הדברים יפים, והם תואמים את סוגיית "שכינה במערב" ואת היחס בין מזרח ומערב במקדש בפרט; ובע"ה נקדיש לכך שיעור. עם זאת, אני מבקש להעלות כאן שתי תהיות. ראשית, למרות הזיקה המהותית הקיימת ללא ספק בין המקדש וגן עדן, אין בידינו שום מקור קדום המזהה ביניהם. שנית, יש לדון אם תפיסה זו, כי בעטיו של החטא מגורש האדם ממקום המקדש עצמו אל המזבח, נותנת למזבח, ולעבודת האדם במקדש בכלל, מעמד של דיעבד יחסית להשראת השכינה במקדש (נעסוק בכך בע"ה בשיעורים על סוגיית "משכן" – לכתחילה או בדיעבד).

7 מעניינת העובדה שהרמב"ם מדגיש את המסורת על מקום המזבח, בעוד שאין הוא מציינ כלל את המסורת על בריאת העולם מאבן השתייה. דבר זה תואם את השקפתו הכללית, המדגישה את המעשה האנושי המתייחס אל המציאות הא-לוהית ורואה בקדושה פועל יוצא של מעשה זה, כמו גם את תפיסתו כי עיקר תכליתו של המקדש בעבודת האדם (ראה שיעור 9). זו, ככל הנראה, הסיבה שהרמב"ם רואה דווקא במזבח, ולא בקודש

* * *

עמדנו בשיעור זה על המשמעות של בריאת האדם ממקום המזבח והקרבתו שהקריב שם. בשיעור הבא נדון בע"ה בקשר בין גן עדן והמקדש, ובזיקתם של קין והבל ושל נח למקום.

* *

* כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון ולרב יצחק לוי, תשס"ז *

* עורך: בעז קלוש *

* *

* בית המדרש הווירטואלי שליך ישיבת הר עציון *

* האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm> *

* האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org> *

* משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5 *

* דוא"ל: office@etzion.org.il *

* *